

บทที่ 3

ประวัติศาสตร์และบทบาทของย่านเยาวราช-สำเพ็ง สู่ย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน

จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเอกลักษณ์และความหมายเรื่องถิ่นในย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันในบทที่ 2 ที่ได้สร้างภาพรวมของกรอบแนวคิดที่เริ่มต้นจากการเข้าใจในความหมายของสังคมมาตุลักษ์และปัจเจกลักษณ์ นำสู่จุดเริ่มต้นของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกแวดล้อมจากการอยู่อาศัยตั้งแต่ระดับเล็กสุดที่เป็นจุดเริ่มต้นคือ “ศูนย์กลางแห่งชีวิต” สานเรื่องราวชีวิตสู่ “ทางแห่งชีวิต” สู่ระดับของ “ย่านแห่งชีวิต” เพื่อนำสู่การวิเคราะห์เรื่องเอกลักษณ์และความหมายเรื่อง “ถิ่นแห่งชีวิต” โดยผ่านแนวคิดเรื่องความปรารถนาของมนุษย์

ในบทที่ 3 นี้ จึงเป็นการเปิดเรื่องราวเข้าสู่ย่าน ด้วยเพราะย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันนั้นเป็นส่วนหนึ่งหรือถือเป็นย่านย่อย (sub-place) ของย่านเยาวราช-สำเพ็ง *แม้ว่าย่านจะมีความโดดเด่นเฉพาะตัว แต่ย่านย่อยก็มีโยงใยเป็นส่วนหนึ่งกับย่านใหญ่*¹ การศึกษาจึงเริ่มต้นจากเปิดทางเข้าสู่ย่านใหญ่เยาวราช-สำเพ็ง แล้วจึงนำเข้าสู่ย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันที่เป็นย่านย่อยในลำดับถัดไป

3.1 ประวัติศาสตร์ย่านใหญ่: ย่านเยาวราช-สำเพ็ง

ย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันเป็นส่วนหนึ่งของย่านเยาวราช-สำเพ็ง ที่มีประวัติศาสตร์และบทบาทสำคัญต่อกรุงรัตนโกสินทร์มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นก่อนที่จะศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ของย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันนั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทราบในประวัติศาสตร์ของย่านเยาวราช-สำเพ็ง ทั้งในแง่ความสำคัญต่อกรุงรัตนโกสินทร์ การเป็นถิ่นอาศัย ถิ่นทำมาหาเลี้ยงชีพตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มต้นด้วย ประวัติศาสตร์สำเพ็ง และ เยาวราช ไข่นาทาวน์-ท่าเลม้งกรทอง เพื่อนำสู่การศึกษาประวัติศาสตร์ย่านย่อยในลำดับถัดไป

3.1.1 ประวัติศาสตร์สำเพ็ง

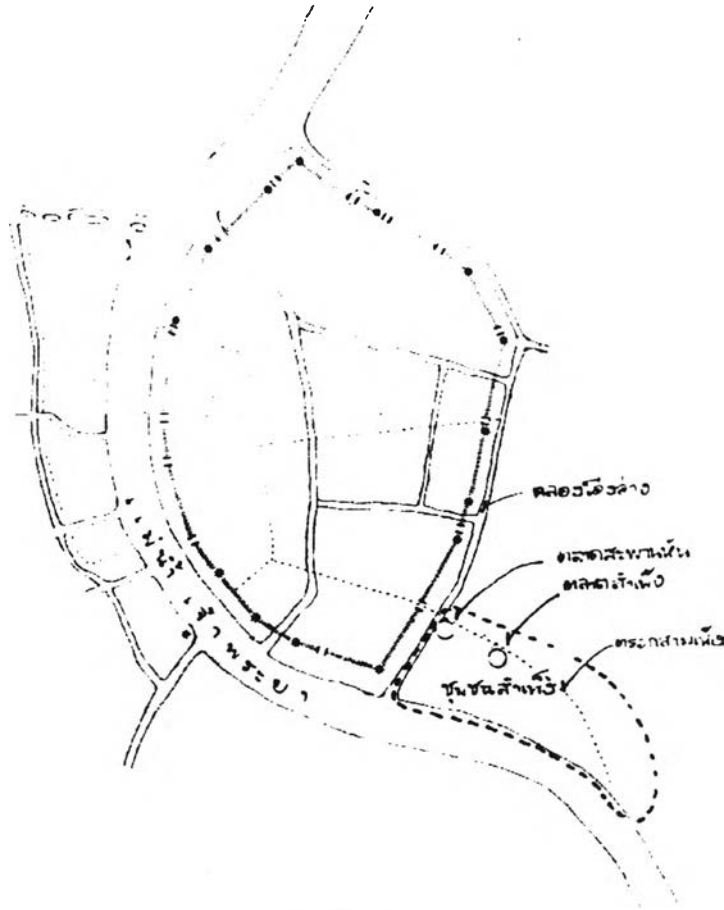
(1) สำเพ็งในอดีต ถิ่นอาศัยของคนไทยเชื้อสายจีน

สำเพ็ง หรือ สามเพ็ง จุดเริ่มต้นของถิ่นฐานคนไทยเชื้อสายจีน มาตั้งแต่ครั้งสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อพระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ชาวจีนส่วนใหญ่เป็นพวกแต่จิวผู้ตั้งหลักแหล่งอยู่ ณ ท่าเตียน และบริเวณใกล้เคียงตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ไปอยู่นอกเขตพระนคร ทางด้านตะวันตกเฉียงใต้ ดังข้อความในพระราชพงศาวดารว่า “พระราชวังใหม่ให้ตั้งในที่ซึ่ง พระราชาเศรษฐี แลพวกจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ก่อน โปรดให้พระราช เศรษฐีและพวกจีนไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึงคลองวัดสามเพ็ง”²

¹ ดูเรื่อง แนวคิดเรื่องถิ่น (the concept of place) ในบทที่ 2 หน้า 13.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 13, อ้างถึงใน ปิยนาด บุนนาค, สำเพ็ง : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2475) (ม.ป.ท., ม.ป.พ., 2535), หน้า 1.

ชาวจีนส่วนใหญ่เข้ามาตั้งหลักแหล่งในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้ชาวจีนได้แสวงหาประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้คล่องตัวกว่าที่อื่น และย่านที่คนจีนเข้าไปตั้งหลักทำมาหากินมากที่สุด คือ สำเพ็ง จึงทำให้สำเพ็งเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว เพราะนอกจากจะใช้เป็นที่อยู่อาศัยแล้วชาวจีนผู้นิยมทำค้าขายและมีความชำนาญทางการค้าอยู่แล้วก็ได้เปิดที่อยู่อาศัยของตนเองเป็นร้านค้าจำหน่ายสินค้านานาชนิด สำเพ็งจึงเป็นย่านธุรกิจการค้าที่สำคัญแห่งแรกของสมัยรัตนโกสินทร์³

แผนที่ 3-1 แผนที่แสดงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสำเพ็งในสมัยรัชกาลที่ 1-3
ที่มา: นางน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า ๘๗.

นับตั้งแต่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานของคนจีนในสำเพ็ง ซึ่งส่วนใหญ่แล้วมักเป็นกลุ่มพ่อค้าจีน จึงเกิดมีร้านค้าและที่พักอาศัยอยู่บริเวณสองข้างของถนนสามเพ็ง (ถนนวาณิช 1 ในปัจจุบัน) ซึ่งเป็นถนนที่ไปสู่ตลาดสามเพ็ง ย่านการค้าที่สำคัญที่สุดของพระนครในยุคนั้น ลักษณะของอาคารทั่วไปเป็นบ้านตึกชั้นเดียวแบบจีนก่ออิฐ⁴ หรือก่อฉาบ ซึ่งยังพบเห็นบางส่วนที่ยังคงหลงเหลืออยู่ได้ในพื้นที่ศึกษาย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันในปัจจุบัน

³ ปิยนาด บุณนาค, สำเพ็ง : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2475) (ม.ป.ท., ม.ป.พ., 2535), หน้า 2.

⁴ นางน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 88.

รูปภาพ 3-1 ประตูสะพานหัน
ที่มา: แนน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทาง
ภาพถ่ายกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ: โรง
พิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534),
หน้า ๑๓๓.

สมัยรัชกาลที่ 1 –รัชกาลที่ 3 ครึ่งที่ยังมีคลองรอบกรุงคือคลองโอรังอย่างและคลองบางลำภูเป็นคลอง
ที่แสดงขอบเขตพระนครควบคู่กับแนวกำแพงพระนคร ในครั้งนั้นเมื่อประชาชนต้องการจะออกนอกเขตพระ
นครจึงต้องออกทางประตูเมือง ประตูเมืองแห่งหนึ่งที่สำคัญและเป็นประตูเมืองของกรุงเทพฯตอนใต้ในสมัย
นั้น คือ ประตูสะพานหัน ประตูสะพานหัน ประตูนี้กล่าวกันว่าเป็นประตูที่มีคนเข้า-ออกมากที่สุดสาเหตุน่าจะ
เป็นเพราะอยู่ตรงกันกับทางเข้าสู่ “สำเพ็ง” บริเวณนี้จึงเป็นบริเวณจุดยุทธศาสตร์สำคัญของพระนคร เห็นได้
จากสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดฯ ให้สร้างวังขึ้น 3 วัง เพื่อกำกับทางเข้าออกนี้ และในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ทรง
โปรดฯ ให้สร้างวังบูรพาภิรมย์และโปรดฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ สมเด็จพระยาภาณุพันธุวรเดช เสด็จมา
ประทับกำกับไว้ด้วย⁵

จุดเริ่มต้นของสำเพ็งจึงเริ่มต้นด้วยการเป็นย่านอยู่อาศัยและย่านทำมาหาเลี้ยงชีพมาตั้งแต่ในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมไปถึงลักษณะของสถาปัตยกรรมแบบจีนที่คนไทยเชื้อสายจีนในสมัยนั้นได้สร้าง
บ้านเรือนร้านค้าของคนเรียงชิดติดกันแบบบ้านในจีนแผ่นดินใหญ่ เพราะเชื่อว่าเหมือนอยู่ยั้งคงอาศัยอยู่ใน
บ้านเกิดของตน แต่เนื่องจากการอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นของคนไทยเชื้อสายจีนในสมัยนั้น รวมไปถึงจำนวน
คนจีนที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่อีกเป็นจำนวนมากในสมัยรัชกาลที่ 4⁶ ทำให้เกิดปัญหาสภาพแวดล้อมตามมา
มาก เนื่องจากสำเพ็งเป็นย่านธุรกิจที่มีชุมชนแออัด และมักเกิดเพลิงไหม้บ่อยครั้ง ดังเช่น เมื่อครั้งเกิดไฟไหม้
สะพานหันใน พ.ศ. 2360 (จ.ศ. 1179) ไฟไหม้ลามจากวัดสามปลื้มตลอดไปจนถึงตลาดน้อย แสดงว่าต้อง
มีบ้านเรือนปลูกติดๆ กันไปตั้งแต่วัดสามปลื้มไปจนถึงวัดสำเพ็งและแสดงว่าหมู่บ้านจึงเป็นย่านที่มีคนคับคั่ง
ที่สุดย่านหนึ่งของกรุงเทพฯ⁷

เมื่อถึงรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 พระองค์จึงทรงดำริให้มีการแก้ไขปัญหาดังกล่าวในย่านสำเพ็ง โดย
การตัดถนนขึ้นหลายสายผ่านสำเพ็ง เพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนชาวจีน และแก้ไขปัญหาคาบคั่ง
เกิดขึ้นเดิม รวมถึงเพื่อเพิ่มความสะดวกในกรณีเพลิงไหม้ด้วย การตัดถนนหลายสายในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้

⁵ แนน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ, องค์ประกอบทางภาพถ่ายกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 133.

⁶ ภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงกับอังกฤษได้มีชาวจีนหลังไหลเข้ามาในประเทศไทยอีกเป็นจำนวนมาก
ส่งผลต่อการขยายตัวของชุมชนชาวจีนออกไปนอกสำเพ็งอีกหลายแห่ง... ดู ปิยนาด บุณนาค, สำเพ็ง : ความเป็นมา
และการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2475). (ม.ท.ป., ม.ท.พ., 2535), หน้า 8.

⁷ ผุสดี ทิพทัส, บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ : รัชกาลที่ ๑-๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔). (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 48.

เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงย่าน “ไชน่าทาวน์” รวมไปถึงย่านชุมชนคลองไทรง่าง-สะพานหันด้วย

(2) สำเพ็ง ย่านการค้าแห่งแรกของกรุงรัตนโกสินทร์

สำเพ็ง พื้นที่สำคัญในการสร้างถิ่นฐานของคนไทยเชื้อสายจีนในปัจจุบัน ตั้งอยู่นอกเขตพระนครหรืออยู่นอกคลองรอบกรุงสายคลองไทรง่าง มีประตูเมืองคือประตูสะพานหันซึ่งเปรียบเหมือนจุดเชื่อมระหว่างผู้คนในเขตพระนครและนอกเขตพระนคร และเป็นเหมือนประตูทางเข้าสู่สำเพ็งอีกด้วย ชุนวิจิตรมาตรา ซึ่งใช้นามแฝงว่า “กาญจนาคพันธุ์” ได้บรรยายถึงบรรยากาศและวิถีชีวิตในบริเวณประตูสะพานหันไว้ใน “กรุงเทพฯ เมื่อวานนี้” ว่า

“สองฟากสำเพ็งที่ประตูเมืองแถวสะพานหันเป็นที่ขายผลไม้ต่าง ๆ ถัดเข้าไปทางขวามือเป็นร้านขายพระพุทธรูปใหญ่่น้อย รมั่งและของสำหรับวัดต่าง ๆ ทางซ้ายเป็นร้านขายยาจีนต่อไปถึงสะพานหันทำเป็นห้องแถวโค้งข้ามคลองไทรง่างทั้งสองฟาก เป็นที่ขายลูกอม งา สาลี ลูกพลับ ลินจี้ดองต่าง ๆ ที่มาจากเมืองจีนสองสามร้าน ห้องตรงกลางสะพานทางขวามือ เป็นร้านตัดผมของคนไทย ดูเหมือนมีร้านคนไทยอยู่สองร้านและเครื่องกินหมากหลายอย่างตลอดจนนำอบไทย ดูเหมือนมีร้านคนไทยอยู่สองร้านเท่านั้น เขิงสะพานทางขวามือมีร้านขายพวกยาเส้น เช่นยาเพชรบูรณ์ที่เรียกว่า “ยาตั้ง” ทำเป็นแผ่นโต...ต่อจากนี้ไปก็เข้าสำเพ็งแท้...”⁸

อาคารร้านค้าตอนต้นถนนด้านสะพานหัน ปัจจุบันเป็นร้านขายผ้าเป็นส่วนมาก นอกนั้นก็มีย่านขายเพชรนิลจินดา ร้านขายอุปกรณ์ประดิษฐ์ ดอกไม้ของชำร่วย ร้านขายอุปกรณ์ตัดเย็บเสื้อผ้า ช่วงกลาง ๆ ถนนเป็นร้านขายส่งผ้า ของใช้เบ็ดเตล็ด เครื่องเขียน ตอนปลาย ๆ ถนนมีร้านพ่อค้าแขกขายเพชรพลอย ร้านค้าเครื่องสมุนไพรจากประเทศจีน เป็นต้น การขนสินค้านิยมใช้รถเข็น จัดเป็นย่านการค้าที่มีธุรกิจยืนยงมานานนับร้อยปี⁹

“สำเพ็งจึงเปรียบเสมือนเป็น “สัญลักษณ์” ของชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ หรือประเทศไทยโดยรวม ในลักษณะที่เป็น “China Town” ซึ่งเป็นศูนย์กลางด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ศิลปะ และวัฒนธรรมของชุมชนชาวจีน อันเป็นที่ยอมรับมิเพียงแต่ชาวจีนเท่านั้น แต่ยังรวมถึงรัฐบาลและคนไทยโดยทั่วไปด้วย ยิ่งกว่านั้น สำเพ็งโดยตัวเองยังมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์โดยมีกำเนิดเริ่มต้นมาพร้อม ๆ กับการตั้ง “กรุงเทพฯ” เป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรไทย”¹⁰

ด้วยเพราะประวัติศาสตร์ของสำเพ็งเริ่มต้นมาพร้อมกับการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ และการมีความแตกต่างจากชุมชนอื่นโดยเป็นแหล่งอยู่อาศัยของคนจีน และคนจีนเหล่านี้เองที่เริ่มดำเนินการค้าขึ้น ทำให้สำเพ็งเป็นจุดเริ่มต้นของการเป็นแหล่งการค้าแห่งแรกและยังคงเป็นย่านเศรษฐกิจสำคัญสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

⁸ “กาญจนาคพันธุ์”, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 248-249.

⁹ ศิลปากร, กรม, กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพมหานคร: สหประชาพานิชย์, 2525), หน้า ๕๖๒.

¹⁰ ปิยนาด บุนนาค, สำเพ็ง : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2475) (ม.ป.ท., ม.ป.ท., 2535), หน้า 48.

(3) สำเพ็งวันนี้ แหล่งจับจ่ายสินค้าหลากหลาย

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการตัดถนนหลายสายในรัชกาลที่ 5 นั้น เป็นตัวเร่งให้ความเจริญของย่าน “ไชน่าทาวน์” แห่งนี้ยิ่งเพิ่มมากขึ้น สำเพ็งกลายเป็นแหล่งจับจ่ายซื้อสินค้าที่เก่าแก่ที่สุดของกรุงเทพมหานคร ซึ่งย่านสำเพ็งทางราชการ เรียกว่า ถนนวานิช 1 มีความหมายว่าเป็นถนนแห่งการค้าขายแห่งแรก (ถนนนี้กว้าง 5 เมตร ยาว 1,200 เมตร เริ่มหน้าประตูเมืองสำเพ็ง ผ่านถนนจักรวรรดิ ถนนราชวงศ์ และสิ้นสุดที่ถนนทรงวาด) ขณะที่ถนนยาวราชซึ่งเป็นดั่งมังกรตัวใหญ่ที่ผาดลางบนถนนนี้ สร้างความยิ่งใหญ่ให้การเป็น “ไชน่าทาวน์” ของกรุงเทพมหานครมากยิ่งขึ้นจนถึงปัจจุบัน

การเป็นแหล่งจับจ่ายสินค้าแหล่งใหญ่ในย่านนี้ สิ่งหนึ่งที่ถือเป็นเอกลักษณ์สำคัญของร้านค้าของคนไทยเชื้อสายจีนที่นี่ คือการเป็นแหล่งขายสินค้าเฉพาะอย่างมากมาย เมื่อผู้คนที่ต้องการสินค้าเฉพาะอย่างนั้น ก็จะมุ่งตรงมายังแหล่งขายสินค้าเหล่านี้

จำเพาะในสำเพ็งนั้นมีทั้งขายปลีกและขายส่ง สินค้าส่วนใหญ่ ผ้าผืนแพรพรรณสารพัดประเภท มีทั้งของไทยและของนอก รวมทั้งผ้าพื้นเมืองด้วย นอกจากนี้ยังมีร้านจำหน่ายเครื่องแก้วเครื่องเคลือบ และภาชนะสารพัดอย่าง เครื่องสังฆภัณฑ์และพระพุทธรูปบูชา ก็มีห้างเพชรและตู้ทอง ร้านดอกไม้ประดิษฐ์และมาลัยต่างๆ ที่มีหนาดา อีกอย่างหนึ่งก็คือร้านขายอุปกรณ์เย็บปักถักร้อยอันถือว่าเป็นแหล่งใหญ่ที่ร้านผลิตจะต้องบ้ายหน้ามาซื้อหาแบบยกโหลยกกล่องกันทีเดียว¹¹

และการตั้งร้านค้าที่มีสินค้าประเภทเดียวกัน ถือเป็นเอกลักษณ์สำคัญของสำเพ็งและย่านการค้าใกล้เคียง

...การมีร้านค้าประเภทเดียวกันชุมนุมขายอยู่ในย่านเดียวกัน จะส่งผลทางการค้าได้ดีกว่าการตั้งกระจัดกระจายเพราะลูกค้าพอใจที่จะเลือกซื้อในย่านที่ขายสินค้าชนิดนั้นๆ โดยเฉพาะ เนื่องจากมีหลายร้านให้เลือก ให้เปรียบเทียบและต่อรองราคา ยังไม่พอใจร้านนี้ก็ไปหาร้านโน้น เรื่อยไป จนกว่าจะตกลงใจซื้อได้ อีกประการหนึ่งในย่านที่ขายสินค้าอย่างใดโดยเฉพาะนั้น แต่ละร้านจะมีพนักงานขายที่สันทัดจัดเจน สามารถชี้แจงรายละเอียดข้อดีข้อเสียของสินค้าแต่ละชนิดได้อย่างชัดเจน...¹²

นอกจากการมีสินค้าหลากหลายแต่มีกลุ่มสินค้าเฉพาะในบริเวณเดียวกันแล้ว ความคึกคัก และบรรยากาศการค้าที่มีชีวิตชีวา สร้างเอกลักษณ์ทำให้ความหลากหลายของสำเพ็งนั้น สร้างความสนุกให้กับผู้ที่มาเยือนอยู่เสมอ

“ผมอยู่กรุงเทพฯ ตั้งแต่เด็กจนแก่ มีความเห็นคิดว่ามาว่า บริเวณทรงวาด ราชวงศ์ สำเพ็ง ยาวราช นั้นสนุก...สนุกเพราะมีร้านเจ๊กมาก และมีเจ๊กมากครีกครื้นดี เพราะเจ๊กเค้าค้าขายกันจริงจังมากกว่าคนไทย แม้ร้านขายพะโล้ มีพะโล้อยู่อย่างเดียว เขาก็ทำตั้งตั้งเป็นธุรกิจใหญ่โต มากกว่าร้านขายข้าวแกงคนไทย ซึ่งมีหม้อหรือจานสามใส่กับข้าววางไว้ขายมากกว่า”¹³

¹¹ หยก บุรพา, สำเพ็ง คำแบบจีนในไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติใหม่, 2539), หน้า 35-36.

¹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 146.

¹³ คึกฤทธิ์ ปราโมช, “เล่าเรื่องชั่วเถา,” ใน คนจีน 200 ปี ภายใต้พระบรมโพธิ์สมภาร (กรุงเทพฯ: สหมิตรการพิมพ์, 2532), หน้า 45.

รูปภาพ 3-2 บรรยากาศและสีสันการค้าขายในสำเพ็ง
ที่มา: อนุรักษ์ ราทีกุลกรลักษณ์, จะซื้อชะอย่าง (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2546), หน้า 14-15.

“เขี้ยว เหลือง แดง แสด หลากสีสันทองนาตาลูกปิดที่ร้อยเป็นสร้อยคอ สร้อยข้อมือ หลายรูปแบบ
ห้อยแขวนเป็นพวงเดิมพวงเหล็ก ขณะที่เจ้าใกล้ๆ เรียงรายไปด้วยเข็มขัดนานาชนิดทั้งเชือกดัก
ลูกปิดร้อย ห่วงโซ่ ฯลฯ ขณะที่ในร้านหมี่พืดัวใหญ่เห็นเด่นอยู่ท่ามกลางผู้คนฟูขนาดเล็ใหญ่ ไม่
เพียงเท่านั้น กระจ่างสังกะสี นาฬิกาแฟนซี โปญกม สมุด ปากกา ดินสอ ลายการ์ตูน
มีกระจายมีกระจายอยู่ทั่วทุกร้านทุกแผงบนถนนสายแคบๆ นาม “สำเพ็ง”¹⁴

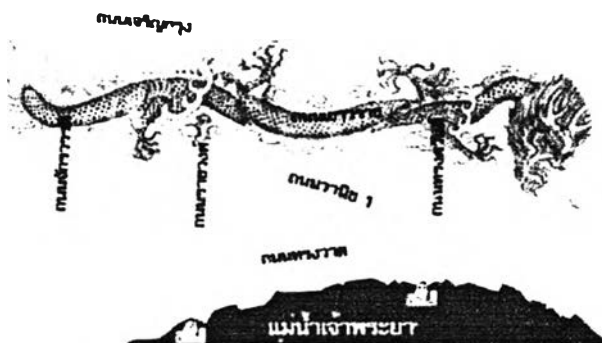
ปัจจุบันความหลากหลายของสินค้าที่ขายอยู่ในสำเพ็ง กิจกรรมการค้าที่มีชีวิต และตลอดทางเดิน
เท้าที่ถือเป็นเส้นทางสายแรกของการค้า ดังชื่อถนนพานิช 1 นั้น ถือเป็นเอกลักษณ์สำคัญของการเป็นย่าน
การค้าที่มีชีวิตสืบเนื่องมาตั้งแต่การเป็นร้านค้าของชุมชนชาวจีนสามเพ็งในสมัยก่อนจนถึงการเป็นส่วนหนึ่ง
ของถนนเยาวราช “ไชน่าทาวน์” ในปัจจุบัน

¹⁴ อนุรักษ์ ราทีกุลกรลักษณ์, จะซื้อชะอย่าง (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2546), หน้า 18.

3.1.2 เขาวราช ไซ่น้ำทวน-ท่าเลม้งกรทอง

ถนนเขาวราช ตัดขึ้นในปี พ.ศ. 2434 โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้สร้างถนนเขาวราชขึ้น จากสี่แยกราชวงศ์ไปจรดถนนเจริญกรุง บริเวณใกล้ชุมชนตลาดน้อย และใช้เวลา 9 ปี จึงแล้วเสร็จ ด้วยเหตุเพราะต้องการแก้ปัญหาความเป็นอยู่ที่หนาแน่นของชุมชนสำเพ็งที่มักเกิดปัญหาความแออัดและก่อให้เกิดเพลิงไหม้บ่อยเป็นประจำ และด้วยความเมตตาของพระองค์ท่านที่ทรงทราบว่า แนวถนนมีบ้านเรือนของประชาชนปลูกอยู่อย่างหนาแน่น แนวถนนจึงตัดเลี้ยวหลบเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนของชุมชน ด้วยเหตุนี้ถนนเขาวราชจึงโค้งไปมาดังที่ปรากฏในปัจจุบัน และทำให้พิจารณาตามหลักขวงจู้ยได้ว่าเข้าลักษณะถูกต้องตามหลัก *ท่าเลม้งกรทอง* ซึ่งเป็นท่าเลม้งขอดตามหลักคี่สี่ขวงจู้ยและเป็นที่ยอมรับของเหล่าซินแสในเวลาต่อมา¹⁵

นอกจากนั้น ถนนเขาวราชเป็นที่ตั้งของร้านทองชุมชนมากกว่า 100 ร้านช่วยเสริมลักษณะแห่งมังกรที่ชัดเจนขึ้น ถนนเขาวราชเป็นเส้นทางเดินรถทางเดียว โดยเดินจากหัวมังกรไปทางหาง รถราที่วิ่งอยู่ทั้งวันทั้งคืน จึงคล้าย *มังกรที่มีชีวิต* แหกกว่ายไปข้างหน้าอยู่ไม่เคยหยุดนิ่ง ซึ่งตามตำราเรียกว่า *"ท่าเลเป็น"* หรือ *ท่าเลที่มีชีวิต*¹⁶

รูปภาพ 3-3 ถนนเขาวราช "ท่าเลม้งกรทอง"

ที่มา: <http://www.yaowarat.net>

รูปภาพ 3-4 ภาพถ่ายทางอากาศ ถนนเขาวราช ปี พ.ศ. 2489

ที่มา: ประวิทย์ พันธุ์โรจน์, *เสน่ห์เมืองจิว ท่าเลม้งกรทอง* (กรุงเทพฯ: แพลน พรินต์ติ้ง, 2545), หน้า 47.

¹⁵ สรุปลความจาก ประวิทย์ พันธุ์โรจน์, *เสน่ห์เมืองจิว ท่าเลม้งกรทอง* (กรุงเทพฯ: แพลน พรินต์ติ้ง, 2545), หน้า 42-46.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 46.

รูปภาพ 3-5 บรรยากาศถนนเยาวราช
ตอนกลางวัน

รูปภาพ 3-6 ถนนเยาวราชที่เต็มไปด้วย
ร้านขายทอง
ที่มา: ประวิทย์ พันธุวิโรจน์, เสน่ห์เมือง
จิว ทำเลมังกรทอง (กรุงเทพฯ: แพลน
พริ้นท์ดิง, 2545), หน้า 48-49.

รูปภาพ 3-7 บรรยากาศถนนเยาวราชยามค่ำคืน

3.2 ประวัติศาสตร์ย่านย่อย: ย่านชุมชนคลองโง่งอ่าง-สะพานหัน

การเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์อันยาวนานของสำเพ็ง จุดกำเนิดของถนนเขาวราชและการเป็น “ไชน่าทาวน์” ในปัจจุบัน ทำให้ต้องศึกษาประวัติศาสตร์ย้อนไปถึงยุคที่เป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานของคนไทยเชื้อสายจีนในสำเพ็ง จนเมื่อมีคนจีนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานมากมายแหล่งค้าขายแหล่งใหญ่มากที่สุด ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนเมื่อมีการตัดถนนมากมายหลายสายผ่านสำเพ็ง โดยเฉพาะถนนเขาวราชที่ซึ่งถือเป็นถนนสาย “ไชน่าทาวน์” ที่เป็นที่รู้จักในปัจจุบัน จึงเป็นเหมือน “ตัวเร่ง” ให้ความเจริญในย่านนี้ทวีคูณมากขึ้น ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนับจากอดีตตั้งแต่ครั้งเป็นส่วนหนึ่งของสำเพ็ง และการเป็นส่วนหนึ่งของไชน่าทาวน์เมื่อมีการตัดถนนเขาวราช ย่อมส่งผลต่อคุณค่าของชุมชนที่มีผลต่อวิถีชีวิตและการอยู่กินของผู้คนในย่านอย่างยิ่ง

ชื่อที่เรียกกันว่า “ตำบลท้องที่สะพานหันสำเพ็ง”¹⁷ ในสมัยรัชกาลที่ 5 และชื่อ “ชุมชนคลองโง่งอ่าง-สะพานหัน” ในยุคปัจจุบัน แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของสะพานหัน และการมีความสัมพันธ์กับสำเพ็ง และคลองโง่งอ่าง ซึ่งทั้งสองต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์หน้าสำคัญของการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และแม้ว่าบทบาทและความสำคัญของทั้งคลองโง่งอ่างและสะพานหันจะเปลี่ยนแปลงไป ชื่อของย่านนี้ก็ยังคงเป็นที่รู้จักในฐานะเป็นย่านการค้าสำคัญของกรุงเทพฯ สำหรับผู้คนภายนอกที่เข้ามาจับจ่ายหาซื้อสินค้า ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงการเป็นทั้งย่านอยู่และย่านกินของคนไทยเชื้อสายจีนที่มีถิ่นกำเนิดในย่านนี้

3.2.1 คลองโง่งอ่าง-สะพานหันในอดีต

รูปภาพ 3-8 สะพานหันในอดีต

ที่มา: “กาญจนาคพันธุ์”, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 68.

¹⁷ ปิยนาด บุนนาค, สำเพ็ง : ความเป็นมาและการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2475) (ม.ป.ท., ม.ป.พ., 2535), หน้า 1-2.

จากความสำคัญของสะพานหินที่เป็นส่วนหนึ่งของการเป็น “ประตู” เข้าสู่สำเพ็งในอดีต หรือถือเป็น “สะพาน” เชื่อมในเขตพระนครออกสู่นอกเขตเข้าสู่ย่านสามเพ็งที่เป็นถิ่นชุมชนคนจีนของไทยตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นแล้ว ความสำคัญและบทบาทของสะพานหินยังปรากฏในรูปแบบที่สะพานหินมีการสร้างด้วยรูปแบบและโครงสร้างที่เป็นที่จดจำจากภาพเก่าที่หลงเหลืออยู่จนถึงปัจจุบัน โดย “ร.ศ. ๑๒๔ เท่ากับ พ.ศ. ๒๔๕๓ จึงอนุมานได้กว้างๆ ว่า ภาพสะพานหินนี้ถ่ายเมื่อปลาย ร. ๕ ราว พ.ศ. ๒๔๕๓ (หรือหากถ่ายก่อนหน้านี้ก็คงไม่กี่ปี) ในภาพจะเห็นตัวสะพาน (ซึ่งหันไม่ได้) มีรูปทรงแปลกตา คือมีห้องชายของมุงหลังคาซ้อนๆ ลดหลั่นกันลงไปไม่เหมือนที่ใด”¹⁸

ความแปลกตาและชื่อของสะพานหิน ทำให้ผู้คนสงสัยในความเป็นมาว่าแท้จริงแล้วสะพานหินนั้นนับแต่เดิมหันได้หรือไม่ และเพราะเหตุใดชื่อสะพานหินจึงยังคงเรียกติดปากอยู่จนถึงปัจจุบัน

“สะพานหินที่เป็นสะพานข้ามคลองโอง่าง อันเป็นคูพระนครตรงสามเพ็งนี้ เหตุใดจึงเรียกสะพานหิน และจะหันอย่างไรไม่ทราบ เคยรู้และจำได้ว่าสะพานข้ามคลองโอง่างอันเป็นคูพระนครนี้ ทั้งสะพานเหล็ก (สะพานดำรงสถิตย์) และสะพานหิน ทำแบบเดียวกันและค่อนข้างพิสดารหน่อย ราวสมัยรัชกาลที่ ๔ คือตัวสะพานประกอบด้วยโครงเหล็ก พื้นสะพานเป็นไม้เรียบเสมอกันตลอด ใต้พื้นไม้มีล้อเหล็กบนราว ซึ่งไขให้พื้นสะพานแยกออกจากกันได้...”¹⁹

และจากหลักฐานที่เอนก นาวิกมูลได้ค้นคว้าถึงสาเหตุที่น่าจะพอมีความเป็นไปได้ว่าเหตุใดจึงเรียกชื่อว่าสะพานหินนั้น “ได้ความว่าเมื่อ ร. ๑ ชุดคลองรอบกรุงแล้ว ก็โปรดเกล้าฯ ให้สร้างสะพานไม้ที่รื้อถอนง่ายขึ้นทั่วไป เพราะสะพานอิฐเป็นที่กีดขวางเรือพระที่นั่งและหากข้าศึกมาจะรื้อถอนง่าย เฉพาะตรงหน้าวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิในปัจจุบัน) โปรดให้สร้างสะพานชนิดหันได้ ๑ สะพาน สำหรับเรือแบบมีเสาจากทะเลแล่นเข้าออกได้ เป็นการสร้างแบบสะพานหินข้ามคลองตะเคียน กรุงศรีอยุธยา ครั้นสะพานหินนั้นทรุดโทรมลง เจ้าพนักงานก็มาทำสะพานใหม่ใช้ไม้สองแผ่นปูพาดอย่างธรรมดาแทน (หันไม่ได้) แต่ราษฎรก็ยังเรียกว่าสะพานหินอยู่ตามเดิม”²⁰

เมื่อความสำคัญของสะพานหินในแง่ยุทธศาสตร์และการเป็นประตูเมืองเข้าออกเขตพระนครค่อยๆ ทดลง สะพานหินก็ยังคงเรียกขานชื่อติดปากไม่ว่ารูปแบบและโครงสร้างของสะพานหินเปลี่ยนไปเป็นแบบห้องแถวที่สร้างด้วยรูปทรงที่ทำให้ผู้คนจดจำได้ สะพานหินในยุคนี้ได้เขียนบรรยายไว้โดยขุนวิจิตรมาตรา แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนสู่การเป็นย่านการค้า และการเป็นส่วนหนึ่งของสำเพ็งด้วย

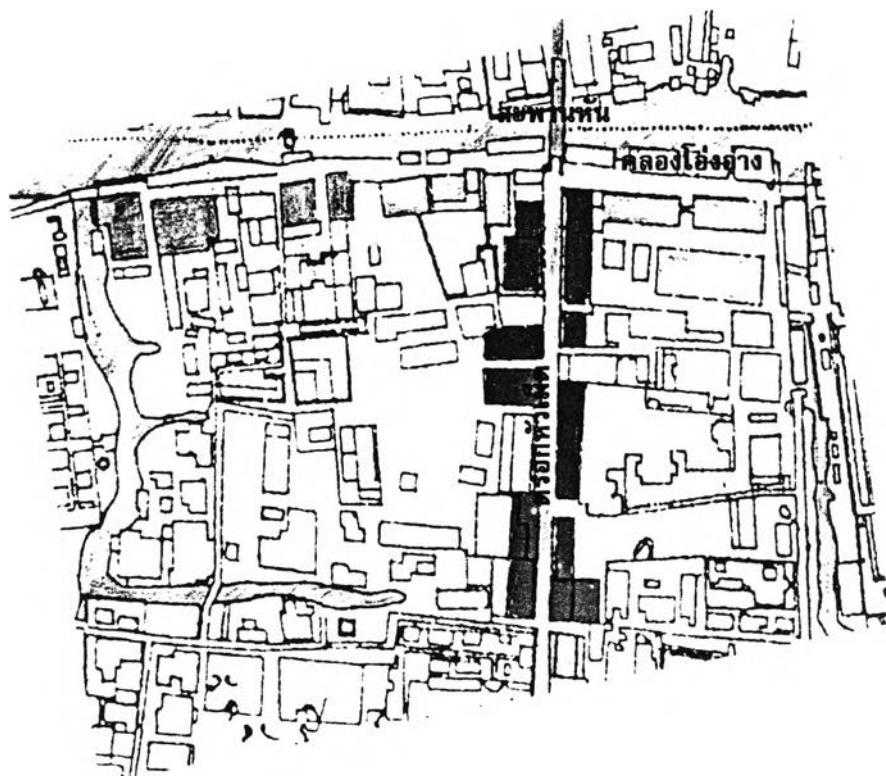
“...สองข้างสะพานทำเป็นห้องแถวไม่ติดต่อกันตลอด ฟากหนึ่งราวๆ เจ็ดหรือแปดห้อง ห้องนั้นเป็นห้องเล็ก ๆ แต่ทำอย่างดีเป็นที่คนอยู่และขายของได้ ด้านหลังของห้องเป็นหน้าต่าง ระหว่างห้องทั้งสองข้างเป็นทางสำหรับคนเดินกว้างราวสัก ๓ ศอก ห้องทั้งหมดมีคนเช่าอยู่และขายของเต็ม แทบทั้งหมดเป็นจีนและขายผลไม้ที่มาจากเมืองจีน”²¹

¹⁸ เอนก นาวิกมูล, ตำนานในภาพเก่า (กรุงเทพฯ: มติชน, 2541), หน้า ๕.

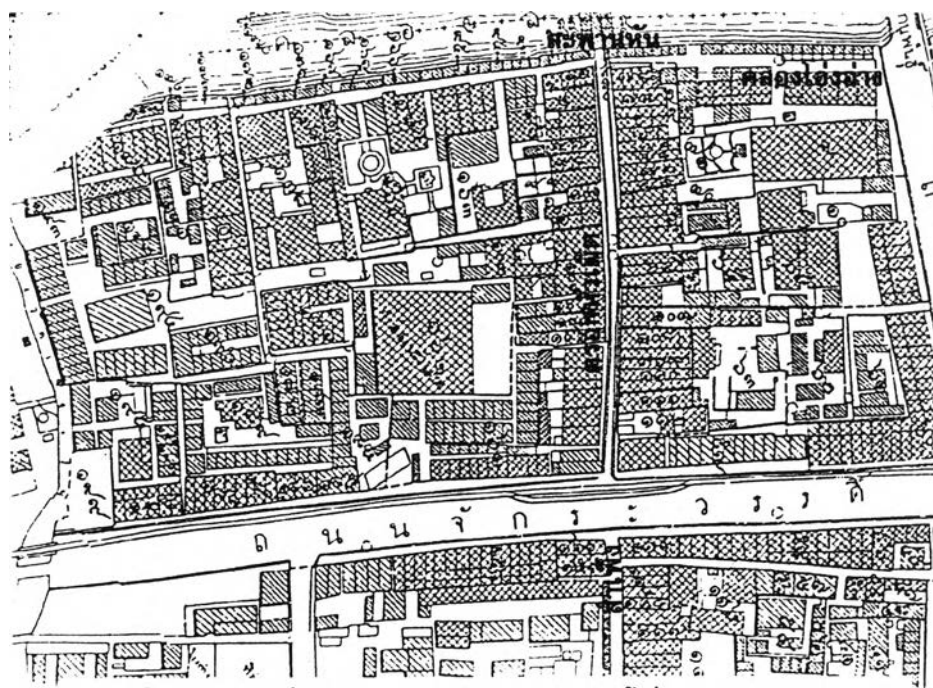
¹⁹ “กาญจนาคพันธุ์”, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 81.

²⁰ เอนก นาวิกมูล, ตำนานในภาพเก่า (กรุงเทพฯ: มติชน, 2541), หน้า ๕.

²¹ “กาญจนาคพันธุ์”, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 82.

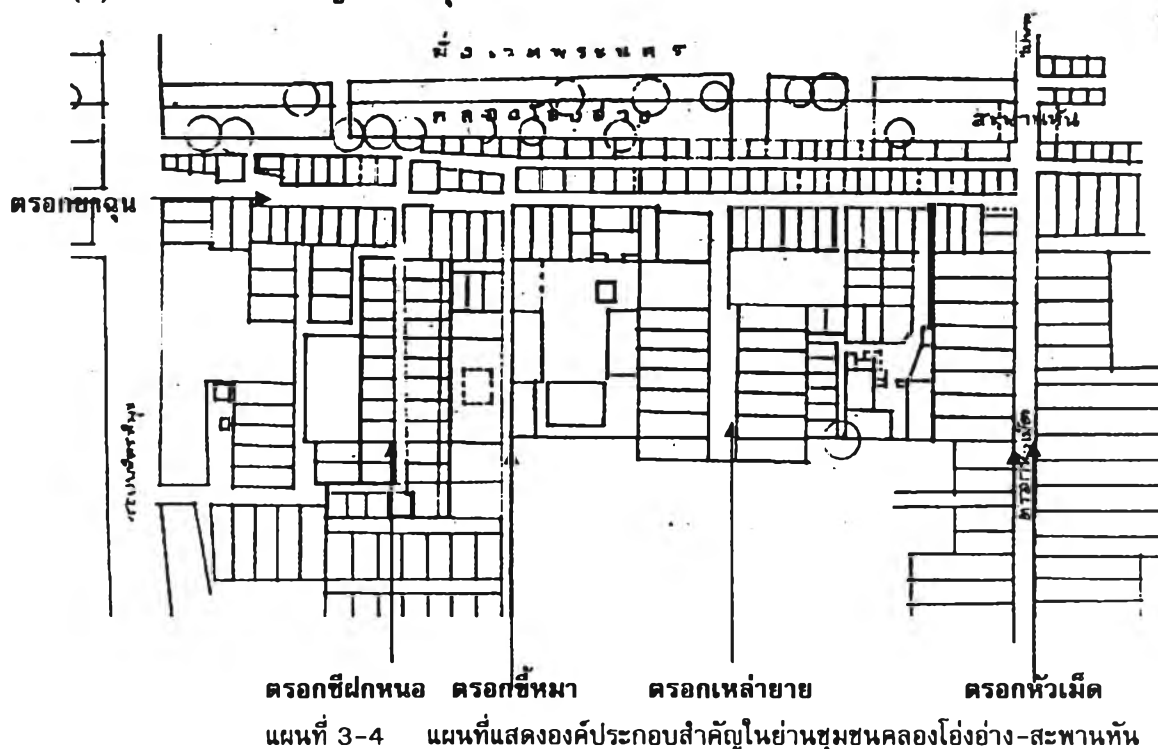
แผนที่ 3-2 แผนที่ พ.ศ. 2430 แสดงการตั้งถิ่นฐานของย่านคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน
ที่มา: แผนที่ พ.ศ. 2430

แผนที่ 3-3 แผนที่กรุงเทพ พ.ศ. 2451 แสดงการตั้งถิ่นฐานของย่านชุมชน
คลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน หลังจากตัดถนนเยาวราชแล้ว
ที่มา: แผนที่กรุงเทพ

3.2.2 ย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน

(1) องค์ประกอบสำคัญของย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน

-ต.รอกยาจุน

ต.รอกยาจุนเป็นต.รอกแยกมาจากต.รอกหัวเม็ดและอยู่ใกล้สะพานหัน เป็นต.รอกที่คั่นระหว่างอาคารริมคลองโอ่งอ่างและบ้านพักอาศัยในย่าน เมื่อประมาณ 60-70 ปีก่อน ต.รอกยาจุนเป็นต.รอกที่เต็มไปด้วยร้านขายยาตั้ง ยาจุน และใช้ตลาดฟ้าของอาคารทั้งสองฝั่งของต.รอกเป็นที่ตากใบยาให้แห้ง โดยมีผู้หญิงทั้งที่อาศัยอยู่ในย่านและนอกย่านอายุประมาณ 20 ปี จะรับจ้างเป็นสาวมวนยา

“เชิงสะพาน(หัน)ทางขวามีร้านขายพวกยาเส้น เช่น ยาเพชรบูรณ์ ที่เรียกว่า “ยาตั้ง” ทำเป็นแผ่น ไตรราวฝ่ามือ ซ้อนกันเป็นตั้ง ๆ ไป”²²

“สมัยก่อนมานั่งแถวนี้ไม่ได้โทรอก จุนยา บ้านแถวนี้ทำยาจุนกันทั้งนั้น ไม่มีอย่างอื่น สมัยก่อนไม่มีโรงงาน ไม่มีสาวโรงงาน ถูกคนจีนแถวนี้เป็นสาวมวนยากันทั้งนั้น”²³

ปัจจุบัน ยาจุนหมดความนิยมลง เพราะมีบุหรี่สำเร็จรูปเข้าแทนที่และบุหรี่ยี่ห้ออื่นที่อ่อนไม่จุนเกินไป ส่วนยาตั้งที่ขายอยู่นั้น สำหรับลูกค้ารับซื้อจำนวนมาก หรือซื้อเพื่อไปมวนยาสูบเองแทนบุหรี่สำเร็จ

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 249.

²³ สัมภาษณ์, คุณสุชัย กรุณาภักษญา, 20 ตุลาคม 2545.

รูปภาพ 3-9 ร้านขายยาตั้งที่ยังคงเหลือในปัจจุบัน

-ตรอกชี่หมา

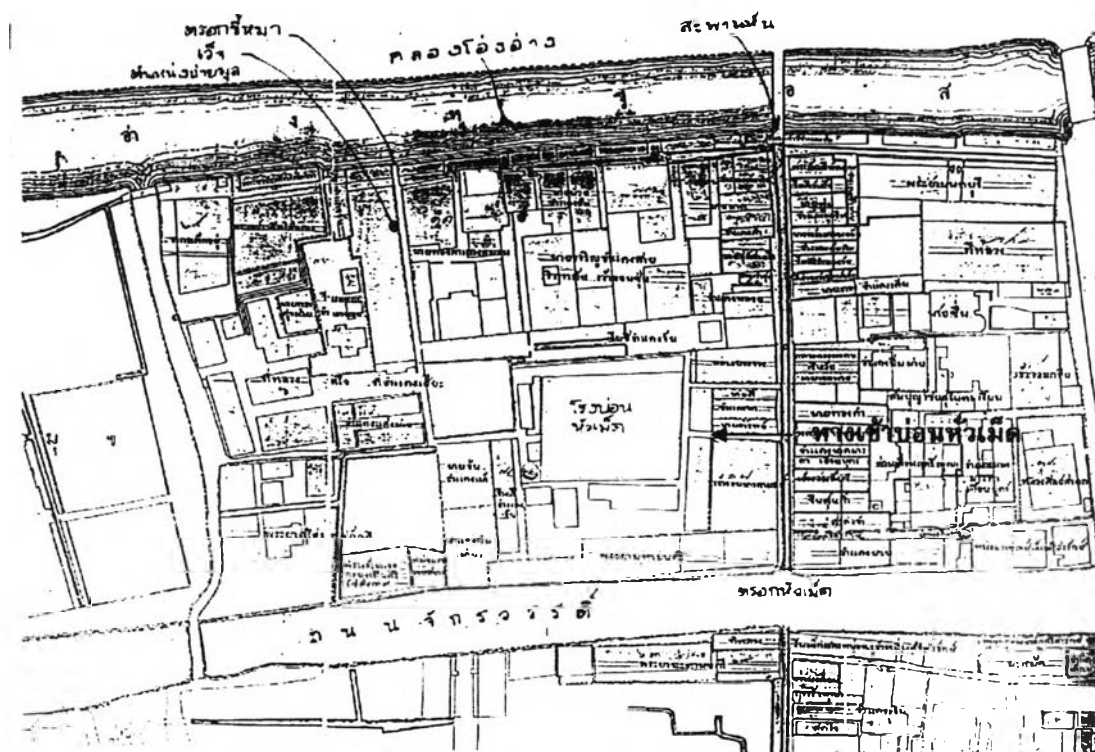
ตรอกชี่หมา สันนิษฐานจากผู้คนในย่านว่าเรียกชื่อบริเวณนี้เพราะความสกปรกของตรอกทางเดินในสมัยก่อน ความสกปรกในบริเวณนี้ สะท้อนให้เห็นจากการเรียกชื่อย่อยต่างๆ ที่เชื่อมระหว่างถนนในอาณาบริเวณนี้ ซึ่งแสดงถึงความสกปรกจนเป็นลักษณะเฉพาะของบริเวณนั้นๆ สถานที่ที่มีปัญหาสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นได้ซักอีกแห่งหนึ่ง คือ บริเวณประตูประตู่สะพานหัน ปรากฏว่าชาวจีนปลูกร้านและเพิงเต็มไปหมด อันเป็นการกีดขวางทางเดิน ทำให้ผู้คนเดินขึ้นเดินลงคล่องนี้ไม่ได้

ในแผนที่ 3-1 แผนที่สำเพ็ง ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2445) แสดงตำแหน่งที่ถ่ายมูลหนักของคน (เว็จ²⁴) อยู่ในตรอกชี่หมา แสดงถึงการเรียกชื่อที่สะท้อนถึงความสกปรกจากความเป็นอยู่ของคนไทยเชื้อสายจีนในสมัยก่อน

รูปภาพ 3-10 ตรอกชี่หมาในปัจจุบัน

²⁴ เว็จ คือ ชื่อเรียก ตำแหน่งที่ถ่ายมูลหนักของคนไทยสมัยก่อน

แผนที่ 3-5 แผนที่สำเพ็ง รศ. ๑๒๐ แสดงตำแหน่งตรอกชีมา โรงบ่อนหัวเม็ด

-ตรอกหัวเม็ด-บ่อนหัวเม็ด

หัวเม็ด ภาษาจีนเรียกว่า ดิกโกย ซึ่งหมายถึง ตรอกที่ตรง²⁵ เป็นความหมายที่ผู้ค้าขายในตรอกหัวเม็ดมีการค้าปลีกและค้าส่งของสินค้าประเภทผ้าแพรพรรณ ภูมิณีและเครื่องประดับแหล่งสำคัญที่มีผู้คนมากหน้าหลายตาเข้ามาเลือกซื้อสินค้าตลอดเส้นทาง อาคารร้านค้าที่อยู่ในตรอกหัวเม็ดส่วนใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นรูปแบบอาคารแถวสูง 4-7 ชั้น ยังคงเหลือเพียงร้านค้าบางร้าน เช่น ร้านธรรมประทีปที่เป็นดังอย่างร้านค้าแบบดั้งเดิม และศาลเจ้า 2 ศาลเจ้าในตรอกหัวเม็ดนี้ โดยเจ้าของร้านธรรมประทีปได้เล่าถึงตรอกหัวเม็ดในสมัยเมื่อประมาณ 50-60 ปีก่อนว่า “ตรงนี้ไม่มีคดเคี้ยว ทางตรงเลย นี้นะ เดียวนี้เค้าแขวนผ้านะ ถ้าไม่มีผ้านะ ผมเคยมองเห็นยื่นหน้าบ้านเนี่ย ผมก็ชอบสนุก ก็เอาไฟฉายให้เด็กเอาไปยืนสุดทางโน้น แล้วก็ยังเห็นไฟฉายโน้นเลย ก็เลยนึก ที่แท้ก็เรียก ดิกโกย ทางไม่คดเคี้ยว เดียวนี้ผ้าใบบังหมดเลย”²⁶

อาคารในตรอกหัวเม็ดในสมัยก่อนเป็นอาคารแถวสำหรับการค้าและอยู่อาศัยไปพร้อมกัน “อดีตเป็นอาคารไม้มี 2 ชั้น แล้วก็มุงด้วยหลังคากระเบื้องเป็นไม้ทั้งนั้น ช่างบนหลังคาเป็นไม้ซุง อายุประมาณ 160 ปีได้ แต่เดี๋ยวนี้เปลี่ยนหมดแล้ว สร้างใหม่เป็นปูน แล้วส่วนใหญ่ก็ย้ายไปนอนที่อื่น มีบ้านที่อื่น พอ 5 โมงเย็นก็ปิดร้านแล้ว ไม่เหมือนแต่ก่อน นอนด้วยชายของที่นี่ด้วย”²⁷

²⁵สำนักงานเขตสัมพันธวงศ์, โครงการเผยแพร่วัฒนธรรมไทย-จีน เขตสัมพันธวงศ์ (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 9.

²⁶ สัมภาษณ์ คุณหงษ์ จินยังยืน, 8 มกราคม 2546.

²⁷ เรื่องเดียวกัน.

รูปภาพ 3-11 ทางเข้าบ่อนหัวเม็ด
(รูปถ่าย พ.ศ. 2546)

“จากสามเพ็ง...ทั้งสองฟากเป็นตึกไปจนถึงสี่แยกหัวเม็ด มีโรงบ่อนใหญ่ชื่อโรงบ่อนหัวเม็ด มีชื่อเสียงเท่ากับโรงบ่อนสะพานเหล็ก”²⁸

นอกจากซื้อตรอกหัวเม็ดแล้ว ยังมีโรงบ่อนหัวเม็ดที่อยู่ในบริเวณย่านชุมชนคลองไทรง่าง-สะพานหัน โดยเข้าทางตรอกหัวเม็ดและเดิมทางเข้านี้ก็ถือเป็นทางเข้าบ่อนด้วย ปัจจุบันเป็นอาคารพาณิชย์สูง 4 ชั้น สร้างอยู่ในบริเวณเดียวกัน

-สะพานหันในปัจจุบัน

รูปภาพ 3-12 จากสะพานหันในอดีต สู่ สะพานหันในปัจจุบัน

ที่มา: Van Beek, Steve, Bangkok then and now (Nonthaburi : AB Publications, 1999)

สะพานหันปัจจุบันเป็นสะพานคอนกรีต สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2515 โดยบนสะพานมีการตั้งร้านค้า และแผงขายของทั้งสองฝั่งของสะพาน แม้ว่าสภาพภายนอกจะดูทรุดโทรม ด้วยเพราะขาดการบูรณะดูแล ทั้งตัวสะพานตนเอง และคลองไทรง่าง แต่บนสะพานหันนั้น ยังคงเนืองแน่นไปด้วยบรรยากาศของการจับจ่ายซื้อของ ที่มีร้านค้าต่อเนื่องมาตลอดตรอกหัวเม็ด จนถึงทางออกไปพาหุรัด

²⁸ “กาญจนาคพันธุ์”, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 249.

รูปภาพ 3-13 แผงขายขนม ของหวานหลากหลาย
ทางเข้าสะพานหันจากฝั่งพาหุรัด

รูปภาพ 3-14 ร้านขายผ้า ร้านขายกระตุ่ม บริเวณสะพานหัน

(2) ลักษณะสถาปัตยกรรมในย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันในอดีต

เนื่องจากพื้นที่ส่วนหนึ่งของย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหัน เป็นพื้นที่ที่มีคลองโอ่งอ่างเป็นขอบเขตของพื้นที่ด้านหนึ่ง การที่อยู่ติดกับคลองโอ่งอ่างซึ่งเป็นคลองรอบกรุงในสมัยรัชกาลที่ 1 นั้น ที่บริเวณดังกล่าวมักเป็นที่พระราชทานให้ขุนนาง เสนาบดีตั้งบ้านเรือนอยู่ เนื่องจากในเขตพระนคร ไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวังมากนัก²⁹ ในย่านชุมชนคลองโอ่งอ่าง-สะพานหันเอง ก็ปรากฏว่ามีอาคารที่มีลักษณะเป็นเหมือนบ้านขุนนางหรือคหบดีในยุคนั้นปรากฏอยู่ในแผนที่ พ.ศ. 2430 ดังเช่น บ้านของคุณหญิงพรพรรณ ธารานุมาศ ซึ่งเป็นบ้านที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบบ้านคหบดีจีนที่ได้รับการดูแลอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3³⁰

นอกเหนือจากบ้านคหบดีจีนที่สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังมีอาคารเรือนแถวแบบแก๊งจีนที่สร้างเพื่อการค้าขายและการอยู่อาศัย ที่สันนิษฐานว่าสร้างในยุคนั้นเช่นกัน ปัจจุบันอาคารเหล่านี้ยังคงอยู่แต่ได้รับการดัดแปลงและต่อเติมจาก เจ้าของรุ่นปัจจุบัน ได้แก่ อาคารแก๊งจีนตลอดแนวตรอกยาจุน และอาคารแก๊งจีนส่วนที่เป็นทรัพย์สินของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์

²⁹ ผุสดี ทิพทัส, บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ ๑ : รัชกาลที่ ๑-๓ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 19.

³⁰ ผุสดี ทิพทัส, บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ ๒ : รัชกาลที่ ๔-๕ (พ.ศ. ๒๓๕๔-๒๓๕๙) (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 85-87, 94-96).

รูปภาพ 3-15 ตัวอย่างบ้านแบบจีนในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในงานจิตรกรรมฝาผนังที่ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ที่มา: นางน้อย ศักดิ์ศรี, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่ง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 89.

รูปภาพ 3-16 อาคารแก๊งจีนที่ยังเหลือภายใน ตรอกยาจุน ปัจจุบันเป็นบ้านพักอาศัยสำหรับเช่า อยู่ในความดูแลของสำนักทรัพย์สินส่วน พระมหากษัตริย์

จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อมีการขุดคลองผดุงกรุงเกษมขึ้นอีกชั้นหนึ่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2397 อันทำให้เขตพระนครขยายออกไปจากเขตเดิมซึ่งหยุดอยู่เพียงคลองรอบกรุง ก็ได้ถูกรวมเข้ามาในเขตเมืองด้วย โดยมีลักษณะเป็นชุมชนชาวจีนติดต่อกันไปโดยตลอดระหว่างกำแพงพระนครด้านใต้ จนถึงปากคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้บริเวณวัดกาลละหว่า ชานานไปกับแม่น้ำเจ้าพระยาและถนนเจริญกรุง รวมความยาวทั้งสิ้นประมาณ 1 1/2 ไมล์ มีถนนสามสายคือ ถนนสำเพ็ง ถนนเยาวราช และถนนเจริญกรุง ชานานไปจากริมแม่น้ำเจ้าพระยา เข้ามาติดรอกชอกต่างเชื่อมระหว่างถนนทั้งสามสาย บริเวณสองฟากถนนเป็นร้านค้าติดกัน โดยมีตึกแถวหรือเรือนแถวซึ่งส่วนมากจะเป็นตึกแถวชั้นเดียว ผนังหนาทึบ และหลังคายังคงสภาพแบบจีน